

Alina Yodlovska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
aliyod@amu.edu.pl

EKSPLIKACJA ZNAKU PERCEPCYJNEGO ZAPACHU W ŚWIADOMOŚCI UŻYTKOWNIKÓW JĘZYKA POLSKIEGO ORAZ W DEFINICJACH SŁOWNIKOWYCH (NA MATERIALE EKSPERYMENTU PSYCHOLINGWISTYCZNEGO)

Słowa kluczowe: definicje słownikowe, eksperyment psycholingwistyczny, cecha percepcyjna „zapach”
Keywords: dictionary definitions, psycholinguistic experiment, perceptual feature “smell”

Czujesz zapach ludzi, książek, miasta, wiosny – może sobie tego nie uświadamiamy, ale jest to niezwykle bogate tło wszystkiego, co cię otacza. Mój cały świat nagle stał się o wiele uboższy... (Sacks 2008: 196)

Wprowadzenie

Językowa konceptualizacja świata wiąże się z ludzkim doświadczeniem racjonalnym i zmysłowym, jednocześnie język odgrywa ważną rolę w utrzymaniu jedności tych dwóch rodzajów poznania w świadomości.

Wszyscy ludzie mają te same mechanizmy neuropsychologiczne, a zatem różnice postrzegania informacji, które docierają do mózgu kanałami czuciowymi, oraz różnica w ocenie znaczenia informacji percepcyjnej dla cech denotacji (znaku odniesienia) i treści znaku (jego specyficznej jakości) mogą być spowodowane tylko przez specyfikę określonej kultury.

Słownictwo percepcyjne (zasób słów, które odnoszą się bezpośrednio do doznań zmysłowych i percepcji smaku, zapachu, dotyku, wzroku, słuchu) odgrywa ważną rolę w kształtowaniu językowego obrazu świata. Jednocześnie pojawia się problem

werbalizacji osobliwości otaczającego świata. Słownictwo percepcyjne jest wynikiem interakcji człowieka ze światem i zawiera informacje o tym świecie.

Specyfika analizy pojęć percepcyjnych wynika z natury postrzegania. Przejawia się to w subiektywności doznań, a co za tym idzie w niejednoznaczności interpretacji zjawisk postrzeganych przez człowieka. Znaczące trudności pojawiają się w konstruowaniu definicji (interpretacji słownikowych) leksykalnego znaczenia słów, które otaczają człowieka w jego codziennym życiu i mogą być mu dobrze znane. Trudności te wiążą się z koniecznością wyboru tych cech denotacji, które powinny być uwzględnione w interpretacji. Jednak leksykograf musi brać pod uwagę nie tylko własną wiedzę o świecie oraz wrażenia, jakie ów świat w nim wywołuje. Jego zadanie jest znacznie trudniejsze: powinien przekazać wiedzę przeciętnego użytkownika języka.

Jak zauważa Marharyta Žujkova (Žujkova 2016: 66), o treści definicji słownikowych decyduje nie tylko poziom wiedzy i świadomości określonego zjawiska oznaczonego leksemem, ale także inne czynniki, w szczególności określony światopogląd językoznawców leksykografów jako członków grupy językowo-kulturowej. Zarazem zasada antropocentryzmu staje się uniwersalną podstawą, na której opierają się różne formy i metody wyjaśniania znaczenia leksykalnego.

Leksykon zapachu w różnych aspektach badali m.in.: Krystyna Pisarkowa (1972), Marian Bugajski (2004), Joanna Maria Czerniawska i Ewa Czerniawska (2005), Anna Rosińska (2005), Avery Gilbert (2010), Beata Kuryłowicz (2011), Renata Grzegorkowska (2012), Magdalena Zawisławska (2012), Ewa Badyda (2013), Ilona Witkowska (2020). Pomimo wielkiej liczby badań problem eksplikacji zapachu w definicjach słownikowych i w świadomości mówiących pozostaje zbadany niedostatecznie.

Zapach to bardzo złożone zjawisko, obdarzone kulturowo istotną treścią. Ponieważ sposób myślenia i mówienia o zapachu ma charakter antropocentryczny, specyfikę przymiotników zapachowych tłumaczy się bliskością obiektu, który wydziela zapach, z daną osobą jako podmiotem sytuacji percepcyjnej. Według Olgi Wajnsztiejn (Wajnsztajn 2010: 45) percepcja zapachu składa się nie tylko z bezpośrednich wrażeń węchowych, ale także z emocji związanych z tym zapachem. Z punktu widzenia subiektywnej emocjonalności powstaje hedonistyczna ocena zapachu, określa się jego wpływ na osobę. W świadomości ludzi zapachy mają dwie cechy oceniane – przyjemną i nieprzyjemną. Zapachy mogą być również neutralne lub nieodpowiednie do sytuacji. Postrzeganie zapachu jest wysoce subiektywne, gdyż ten sam zapach może wywoływać diametralnie różne odczucia u różnych osób.

Jak dowodzą psychologowie John A. Desor i Gary K. Beauchamp (1974: 551–556), przy rozpoznawaniu zapachu pojawiają się trudności z przywołaniem z pamięci jego nazwy.

Edward Bruce Goldstein zauważa, że

choć wiemy, że potrafimy rozróżnić ogromną liczbę zapachów, badania mające na celu określenie mechanizmów stojących za tą zdolnością komplikują trudności

w ustaleniu systemu, który uporządkowałby nasze opisy jakości zapachów (Goldstein 2009: 358)¹.

Marian Bugajski pisze, że

znaki językowe (tak bywa z nazwami zapachów) czasami nie są w stanie odesłać do rzeczywistości poprzez pojęcia, bo w poszczególnych wypadkach po prostu nie jesteśmy w stanie tych pojęć wykształcić [...], często brakuje nam pojęć, by te nazwy zidentyfikować i nie ma innej możliwości, jak bezpośrednie doświadczenie, by te pojęcia wykreować (Bugajski 2004: 42).

Autor ten podkreśla również (ibid.: 41), że zmysł powonienia bywa postrzegany jako „niższy”, co oznacza, że jest mniej ceniony w hierarchii poznawczej w porównaniu z innymi zmysłami, takimi jak wzrok czy słuch. W związku z tym, aby wytworzyć pojęcie i powiązać je z nazwą, konieczne jest wcześniejsze bezpośrednie doświadczenie danego zapachu. Odwrotna droga, czyli od nazwy do pojęcia, jest niemożliwa.

Krystyna Pisarkowa (1972: 330) dzieli słownictwo służące określaniu zapachu na trzy grupy: pierwsza zawiera wyrazy nazywające wydzielanie zapachów przyjemnych, druga – wyrazy określające wydzielanie zapachów nieprzyjemnych, a trzecia – te związane z odczuwaniem zapachów.

Ilona Witkowska (2020: 72) zauważa, że pole pojęciowe woni jest słabo ustrukturyzowane, a to skutkuje brakiem precyzji w nazywaniu wrażeń zapachowych. Wrażenie takie oddajemy najczęściej poprzez użycie umownych referencji: *zapach trawy*, *zapach ziół*, *zapach róż*, *zapach chleba*. Często stosujemy indywidualne odniesienia do różnych aspektów rzeczywistości, eksponując przez to własne skojarzenia, przeżycia i doświadczenia, co pozwala na zupełnie różne rozumienie tych samych określeń, np.: *zapach podróży*, *zapach raj*, *zapach poranka*, *zapach eleganckiej kobiety*, a nawet *zapach mięty*.

Przedstawienie wyników

Aby określić strukturę kategorii percepcji zapachu i zrozumieć reprezentację tej kategorii w umysłach osób będących nosicielami polskiej kultury, przeprowadziłam eksperyment psycholingwistyczny z użytkownikami języka polskiego.

Eksperyment taki pozwala na przedstawienie znaczenia słowa jako zjawiska rzeczywistej świadomości językowej *native speaker*. Założeniem eksperymentu było sprawdzenie, czy istnieje korelacja między definicjami słownikowymi

1 „Although we know that we can discriminate among a huge number of odors, research to determine the mechanisms behind this ability is complicated by difficulties in establishing a system to bring some order to our descriptions of odor quality” (Goldstein 2009: 358).

a świadomością użytkowników języka. Oczekiwanym wynikiem było wykazanie, że w definicjach nie została uwzględniona percepcyjna cecha zapachu.

W badaniu wzięło udział 200 osób mówiących po polsku – studentów specjalności filologia polska, neofilologia i orientalistyka UAM w Poznaniu oraz kilku wykładowców tych wydziałów. Eksperyment został przeprowadzony w 2022 r. za pomocą ankiety w formie pisemnej bez ograniczania czasu wypełnienia. Wiek respondentów biorących udział w eksperymencie wynosił od 18 do 65 lat. Badaną grupę charakteryzowała liczebna przewaga kobiet (140 z 200). Łączna liczba odpowiedzi wyniosła 6585 jednostek leksykalnych. Respondenci uzupełniali zdania dotyczące percepcji wężu kilkoma słowami. W tych zdaniach znalazły się lokalizatory (które zostały wybrane subiektywnie): las, ogród, łazienka, kuchnia, kościół, pokój, sypialnia, warsztat, fabryka, sklep, stacja benzynowa i w wypadku każdego z nich odpowiadano na pytanie „co pachnie?”, np. *las pachniał...*; *ogród pachniał...*; *w łazience był zapach...*; *z kuchni pachniało...*; *w kościele był zapach...*; *w sypialni pachniało...*; *w warsztacie odczułem (-łam)...*; *pokój wypełnił się zapachem...*; *na brzegu morza pachniało...*; *fabryka pachniała...*; *na stacji benzynowej był zapach...*; *w kawiarni odczułem (-łam) zapach...*

W artykule przedstawiam odpowiedzi respondentów na 13 pytań związanych z percepcją zapachów.

W kawiarni poczułem (-am) zapach... Respondenci najczęściej wspominali o zapachu *kawy* (190) i *ciast* (97) w kawiarni. Rzadziej wymieniali zapachy *herbaty* (36), *kwiatów* (16), *czekolady* (10), *wypieków* (9), *mleka* (7), *szarlotki* (6), *cynamonu* (4), *słodczy* (4). Najbardziej charakterystycznym zapachem w kawiarni dla respondentów jest zapach *kawy* i *ciast*. Wskazanie zapachu *kawy* jako napoju znajdujemy w jednym słowniku języka polskiego (WSJP PAN) i ma ono w nim ocenę pozytywną. Wskazanie smaku, a nie zapachu jest najczęściej zawarte w definicji *ciast*. W definicjach wyrazów, które respondenci wymieniali nieco rzadziej, a mianowicie *herbaty* i *kwiatów*, percepcyjny znak zapachu jest zwербalizowany. Herbata we wszystkich słownikach jest opisywana jako napój aromatyczny: *herbata* ‘krzew o białych lub różowych kwiatach i lśniących skórzastych liściach, z których przyrządza się aromatyczny napój’ (WSJP PAN). W definicjach *czekolady*, *wypieków*, *mleka*, *szarlotki*, *słodczy* percepcyjny znak zapachu nie został zawarty. Tylko w definicji *cynamonu* leksykografowie prezentują percepcyjny znak zapachu za pomocą słów *aromatyczny*, *słodkawy* i *przyjemny*: ‘aromatyczna przyprawa powstała z kory cynamonowca, używana do słodkich potraw, występująca w postaci proszku lub zakręconych lalek koloru brązowego’ (WSJP PAN), ‘suszona kora cynamonowca cejlońskiego lub aromatycznego [...] o smaku korzennym, słodkawym i przyjemnym zapachu; ma zastosowanie w lecznictwie, perfumerii oraz jako przyprawa kuchenna’ (SJPD).

Fabryka pachniała... Dla użytkowników języka polskiego w fabryce najbardziej wyczuwalne były zapachy *metal* (49), *smaru* (24), *potu* (24), *spalin* (18), *dymu* (17), *farby* (17), *oleju* (16), *czekolady* (12), *plastiku* (11), *benzyny* (11) i *kurzu* (10). Fabryka

pachniała też *chemią* (9), *drewnem* (6), *starymi maszynami* (5), *wilgocią* (4), *paliwem* (4), *środkami chemicznymi* (4), *brudem* (3), *detergentami* (3), *gumą* (3).

Percepcyjny znak zapachu nie jest reprezentowany w słownikowych definicjach najczęściej wymienianych przez respondentów pojęć: metalu, smaru, potu, spalin, np. *metal* 'nieprzezroczysta, twarda substancja o charakterystycznym połysku, dobrze przewodząca prąd i ciepło, używana do wyrobu maszyn, narzędzi, monet, drutu itp.' (WSJP PAN). Percepcja zapachu ujawnia się jedynie w definicji *dymu*, ale tylko w jednym ze słowników: *dym* 'unosząca się w powietrzu chmura, mająca kolor i zapach, która powstaje, kiedy coś się pali' (WSJP PAN).

Pokój wypełnił się zapachem... *świeczki* (43), *perfum* (32), *kawy* (17), *kwiatów* (13), *powietrza* (12), *herbaty* (10), *jedzenia* (10). Ankietowani wspominali też zapach artefaktów: *prania* (9), *odświeżaczy powietrza* (9), *kadzidła* (8), *papierosów* (7), *pościeli* (5), *książek* (5), *dezodorantu* (3), jak również zapach innego jedzenia i innych napojów w pokoju: *ciast* (9), *obiadu* (9), *cynamonu* (4), *czekolady* (4), *truskawek* (3) oraz roślin: *lawendy* (9), *róży* (5), *wanilii* (5). Percepcyjny znak zapachu jest wyjaśniony w prawie wszystkich definicjach najczęściej wymienianych leksemów (*perfum*, *kawy*, *kwiatów*, *herbaty*), z wyjątkiem *świec*, *powietrza* i *jedzenia*. Respondenci często wymieniają zapach świec jako najbardziej charakterystyczny zapach w pomieszczeniu, ale w definicjach zawarto tylko formę i materiał wykonania: *świeca* 'sztuczne źródło światła w formie pałeczki zrobionej z parafiny, stearyny, wosku, łożu z knotem w środku' (SJPD).

Ogród pachniał... przede wszystkim roślinami: *kwiatami* (123), *świeżo skoszoną trawą* (44), *różami* (18), *trawami* (16), *drzewami owocowymi* (14). Nieco mniej respondentów wymieniło inne kwiaty: ogród pachniał *lawendą* (7), *tulipanami* (5), *piwoniami* (4), *liliami* (4), *bzem* (3), *konwaliami* (3). Ogród pachniał też jedzeniem: *owocami* (3), *grillem* (3), *warzywami* (2). Zapach ziemi został wskazany 8 razy. W prawie wszystkich przywołanych przez respondentów definicjach kwiatów percepcyjny znak zapachu jest zwербalizowany: w definicji *lawendy* i *magnolii* podano, dlaczego są one uprawiane: *lawenda* 'roślina o drobnych, szarozielonych liściach i fioletowych kwiatach, uprawiana ze względu na zawartość substancji zapachowych, wykorzystywanych głównie w kosmetyce' (WSJP PAN).

Intensywność zapachu jest wyrażona w definicji *piwonii*, *lilii* i *hiacyntów*: *piwonie* 'roślina ozdobna o dużych, kulistych i silnie pachnących białych, różowych lub wiśniowych kwiatach' (WSJP PAN), *lilia* 'roślina ozdobna o dużych, kielichowatych, silnie pachnących kwiatach' (SJP PWN). *Bez* ma wyraźny zapach, ale tylko w jednej definicji leksykografowie wskazują na leksem *mdły*: *bez* 'krzew lub niskie drzewko o drobnych kwiatach wydzielających mdły zapach i czarnych lub czerwonych owocach' (SJP PWN), w innych definicjach prezentowany jest wizualny znak percepcyjny – kolor: 'krzew lub niskie drzewo o fioletowych lub białych kwiatach zebranych w kiście' (WSJP PAN). W definicjach innych kwiatów (*tulipan*, *goździki*, *frezja*) nie przedstawiono percepcyjnego znaku zapachu.

Las pachniał... *świeżo* (52), *deszczem* (48), *wilgocią* (39). Respondenci wymieniają zapach różnych roślin: *pachniał grzybem* (36), *liśćmi* (36): *świeżymi i starymi, mokrymi, opadłymi, suchymi, sosną* (23), *trawą* (23): *świeżą, mokrą, mchem* (18), *żywicą* (13). Nieco rzadziej las pachniał *świeżym powietrzem* (13), *igłami* (12), *igliwiem* (12), *świerkiem* (12), *ziemią* (11), *szyszkami* (11), *naturą* (7), *drzewami* (6), *rosą* (6), *mokrą ziemią* (4), *lasem* (3).

Świeżo w definicjach jest rozumiane następująco: [pachnieć] *świeżo* – ‘wywołując wrażenie rzeźkości’ (WSJP PAN).

Żadna z pozostałych często wymienianych przez respondentów definicji nie zawiera percepcyjnego znaku zapachu.

Już zapomniałem (-am) jak pachnie... Większość badanych wspomniała o zapachu domu, morza i perfum: *dom* (16): *dom byłego przyjaciela, dom moich dziadków, dom rodzinny, poprzedni dom, dom babci, morze* (11), *perfum* (7): *perfum babci, perfum mojej ukochanej cioci, perfum byłego chłopaka*. Respondenci wspominali także o zapachach bliskich, które już zapomnieli – *babci* (6), *taty* (3). Użytkownicy zapomnieli też zapachy niektórych kwiatów: *kwiatów* (5), *róż* (3), *bzu* (3), *chryzantem* (2), *konwalii* (2). W odpowiedziach pojawiły się również zapachy miejsc, np. respondenci zapomnieli zapach: *szkoły* (4), *łęki* (2), *stołówki w przedszkolu* (2), *poprzedniego mieszkania* (2).

Percepcyjna cecha zapachu pojęć najczęściej wymienianych przez respondentów prezentowana jest jedynie w definicji *perfum*.

W sypialni pachniało... *pościelą* (84), *świecą* (28): *owocową świecą, waniliową świecą, perfumami* (21), *kwiatami* (17), *świeżością* (15), *wanilią* (11), *proszkiem do prania* (11), *praniem* (11), *lawendą* (11), *plynem do prania* (10), *świeżym powietrzem* (8), *książkami* (8), *dywanem* (3), *potem* (3). Wymieniono również zapachy żywności i napojów: *kawy* (3), *herbaty* (2), *pomarańczy* (2). W sypialni charakterystyczne były zapachy ludzi: *pachniało mamą* (3), *moją siostrą* (1). Wspomniano również o kosmetykach: *pachniało dezodorantem* (2), *kremem do rąk* (2).

Percepcyjny znak zapachu jest zawarty w definicjach *perfum*, *kwiatów*, *świeżości*, *wanilii*, *lawendy*, *kadzidła*, por. np. *świeżość* ‘cecha czegoś, co jest niezbyt intensywne, a jednocześnie orzeźwiający’ (WSJP PAN).

Z kuchni pachniało... *ciastami* (48), *obiadem* (47), *jedzeniem* (34), *rosółem* (15). Zapach mięsa i dań mięsnych jest również charakterystycznym zapachem w kuchni: *mięsem* (12), *mięsem pieczonym* (6), *pieczoną szynką* (2), *smażonym mięsem* (4), *pieczeniu* (2). Respondenci wskazywali także na zapach innych potraw: *z kuchni pachniało cebulą* (13), *zupą* (9), *warzywami* (7), *ziemniakami* (6), *czosnkiem* (5), *pomidorami* (4), *olejem* (3), *naleśnikami* (3). Często pojawiają się w odpowiedziach wypieki: *chleb* (12), *pieczywo* (6), *wypieki* (4), *bułeczki* (2), *pierniki* (2). Wśród odpowiedzi były też zapachy napojów: *kawy* (16), *herbaty* (6), *mleka* (3), *kakao* (1), *alkoholu* (1) oraz różnych dodatków smakowych: *przypraw* (11), *wanilii* (2), *mięty* (2). Definicje pojęć najczęściej wymienianych przez respondentów nie zawierają percepcyjnego znaku zapachu, gdyż są to głównie wypieki.

W kościele był zapach... *kadzidła* (184), *świec* (28), *starości* (20). Nieco mniejsza liczba ankietowanych wymieniła zapachy *drewna* (17), *wilgoci* (12), *perfum* (10), *kwiatów* (9), *kurzu* (8), *dymu* (8), *wody święconej* (7), *kamienia* (6), *mirry* (5), *zimna* (3), *potu* (3), *oleju* (3), *opłatka* (3), *wosku* (3), *starych mebli* (2). Wspominano również o zapachu *starych ludzi* (18), *ludzi* (5), *starszych pań* (3).

Najczęściej wymienianym leksemem było *kadzidło*. We wszystkich definicjach prezentowane jest następujące postrzeganie zapachu: *kadzidło* ‘żywica różnych drzew, nieraz z domieszką aromatycznych ziół, wydająca wonny zapach przy spalaniu, używana przy różnych obrzędach religijnych; zapach i dym powstające przy paleniu się tej żywicy’ (SJPD). Zapach jest zawarty w definicji *mirry* ‘intensywnie pachnąca żywica z drzew tropikalnych, używana jako kadzidło lub lekarstwo’ (WSJP PAN), ‘żywica o silnym zapachu otrzymywana z tropikalnych drzew balsamowych’ (SJP PWN).

Tata pachniał... Wśród zapachów związanych z tatą najczęściej były wskazywane zapachy *perfum* (116): *mocnych, męskich, ostrych, drogich, tanich* i innych kosmetyków: *wody kolońskiej* (30), *wody po goleniu* (17), *mydła* (13), *pianki do golenia* (4), *wody toaletowej* (3), *dezodorantu* (2), *męskiego żelu pod prysznic* (2). Respondenci wskazali również zapachy jedzenia i napojów: *alkoholu* (3), *kawy* (2), *czekolady* (2), *piwa* (2). Tata pachniał też *drewnem* (12), *papierosami* (9), *potem* (9), *smarem* (6), *benzyną* (5), *domem* (3), *miętą* (3), *diorem* (3), *farbą* (2), *skoszoną trawą* (2).

Poza definicją *perfum* percepcyjny znak zapachu został zawarty w definicji *dezodorantu*: 1. ‘kosmetyk, który zmniejsza lub eliminuje nieprzyjemny zapach ciała’, 2. ‘produkt używany po to, by w jakimś pomieszczeniu roznosił się przyjemny zapach’ (WSJP PAN), ‘kosmetyk eliminujący lub osłabiający nieprzyjemny zapach ciała’ (SJP PWN).

W łazience był zapach... *mydła* (57), *prania* (24), *szamponu* (19), *perfum* (30), *perfum mamy* (1), *płynów* (20), *odświeżacza powietrza* (16), *środków do czyszczenia* (15), *proszku do prania* (13), *wilgotnego powietrza* (11), *detergentów* (10), *kosmetyków* (10), *chemii do sprzątania* (7), *dezodorantu* (6), *wody* (6), *pasty do zębów* (6), *płynu do podłóg* (6), *wilgoci* (5), *chloru* (5), *morskiej bryzy* (5), *domestosu* (5), *czystości* (4), *chloru* (3). Kwiaty i rośliny wymieniane były dość często: *zapach kwiatów* (6), *lawendy* (6), *róży* (2), *mięty* (2), *wanilii* (2).

W strukturze definicji wyrazu *mydło* – najczęściej wymienianego przez respondentów – nie jest zawarty percepcyjny znak zapachu: *mydło* ‘środek używany do mycia się i prania, w postaci brył o różnych kształtach lub w postaci płynu’ (WSJP PAN). W przypadku innej substancji, która charakteryzuje się wyraźnym zapachem w łazience – *szamponu*, leksykografowie podają znak zapachu tylko w definicji w słowniku Witolda Doroszewskiego: ‘pachnący płyn lub proszek do mycia włosów, zawierający substancje pieniące’ (SJPD). Inne definicje zawierają bardzo mało informacji: *szampon* ‘płyn do mycia włosów lub sierści zwierząt’ (WSJP PAN). *Odświeżacz powietrza* jest opisany jako ‘urządzenie elektroniczne, środek chemiczny

lub inny produkt, używane w celu przywrócenia gdzieś świeżego zapachu' (WSJP PAN). Oprócz definicji perfum percepcyjny znak zapachu jest zawarty w definicji *dezodorantu*. We wspomnianych przez ankietowanych nazwach roślin (*kwiatów, lawendy, róży, mięty, konwalii, wanilii*) w strukturze definicji również jest utrwalona percepcja zapachu, np. *mięta* 'intensywnie pachnąca roślina o drobnych, białych lub fioletowych kwiatach zebranych w kłosa, uprawiana ze względu na zapach i smak liści, wykorzystywanych w lecznictwie, przemyśle spożywczym i kosmetycznym' (WSJP PAN).

Na stacji benzynowej był zapach... Respondenci najczęściej wspominali o zapachu *benzyny* (193), ponieważ stacja benzynowa kojarzy im się z tą substancją. Nieco rzadziej użytkownicy języka polskiego wymieniali inne substancje, które można znaleźć na stacji benzynowej, oraz żywność: *paliwa* (43), *hot dogów* (32), *spalin* (22), *oleju* (10), *kawy* (10). Oprócz *hot dogów* i *kawy* na stacji benzynowej unosił się zapach innego jedzenia: *alkoholu* (4), *jedzenia* (2). Na stacji benzynowej był też zapach *samochodów* (8), *dymu* (8), *gazu* (7), *ropy* (5), *papierosów* (7), *płynów do spryskiwania* (3), *płynu do spryskiwaczy* (3), *smarów* (2), *odświeżacza powietrza* (2).

Percepcyjna cecha zapachu nie jest reprezentowana w definicjach najczęściej wymienianych wyrazów, takich jak *benzyna, paliwo, hot dog, spaliny, olej*. Jedynym wyjątkiem jest *kawa*, której zapach jest opisany w jednej definicji słownikowej.

Piec pachniał... *drewnem* (126), *dymem* (76), *węglem* (60), *ciastem* (49), *spaleniźną* (42), *popiołem* (31), *chlebem* (28), *ogniem* (24), *ciepłem* (15), *pizzą* (13), *palonym drewnem* (9), *sadzą* (7), *kurzem* (6), *wypiekami* (6), *jedzeniem* (4), *pieczywem* (4).

Jedynie w słownikowej definicji *dymu* zwerbalizowany jest percepcyjny znak zapachu.

W ten sposób za pomocą pytań, na które odpowiadały osoby polskojęzyczne, udało mi się zidentyfikować 12 pojęć, które respondenci wymieniają najczęściej (ponad 100 razy) we wszystkich kategoriach i które kojarzą z zapachem, a także odwołać się do definicji słownikowych, aby sprawdzić, czy percepcyjna cecha zapachu została uwzględniona w strukturze definicji.

Najczęściej wymienianym pojęciem jest **benzyna** (342), której opis zapachu nie pojawia się w żadnym ze słowników. Respondenci nieco rzadziej wspominali o zapachu **perfum** (325), ale wszystkie słowniki wskazują na zapach: „mieszanka zapachowa [...]” (WSJP PAN), ‘roztwór alkoholowy substancji zapachowych [...]’ (SJP PWN), ‘przyjemnie pachnące substancje [...]’ (SJPD). Na trzecim miejscu jest leksem **kawa**, którą respondenci przytoczyli 323 razy, przy czym zapach kawy prezentowany jest tylko w jednym ze słowników: ‘ciemnobrązowy napój o charakterystycznym zapachu [...]’ (WSJP PAN). Zapach **ciast** z kolei został nazwany przez użytkowników języka polskiego 253 razy, ale tylko jedna definicja podaje, że ciastka są sporządzane z dodaniem składników smakowych i aromatycznych. Zapach **kwiaków** był wymieniany przez respondentów 240 razy. Jeden ze słowników wskazuje, że kwiaty mają zapach: ‘[...] o różnym kształcie, kolorze i zapachu [...]’ (WSJP PAN).

Zapach **drewna** (221) jest na szóstym miejscu i nie jest reprezentowany w słownikowych definicjach. Zapach **kadzidła** respondenci wymienili 194 razy i jest on werbalizowany we wszystkich słownikach: ‘mieszanka aromatycznych żywic drzew [...]’ (WSJP PAN), ‘[...] wydająca wonny zapach’ (SJP PWN), ‘[...] z domieszką aromatycznych ziół, wydająca wonny zapach [...]’ (SJPD). **Skoszoną trawę** respondenci wymienili 143 razy, jednakże słowniki nie zawierają opisu zapachu trawy. Zapach **dymu** nazwano 125 razy. Tylko jeden ze słowników (WSJP PAN) wskazuje na jego obecność w definicji *dymu*: ‘unosząca się w powietrzu chmura lub smuga, mająca kolor i zapach [...]’. **Smar** (115) jest na dziesiątym miejscu, a jego zapach nie jest zawarty w definicjach. Respondenci w różnych miejscach wspominali też o **świeżości** (112). W definicjach słownikowych świeży zapach to zapach ożywczy, przyjemnie chłodny, czysty. Wreszcie zapach **świecy** nie jest zwerbalizowany w definicjach, chociaż respondenci wspominają o nim 107 razy.

Wnioski

Widzimy zatem, że percepcyjna cecha zapachu jest zawarta jedynie w 6 definicjach leksykograficznych spośród 12 najczęściej wymienianych przez respondentów konceptów – brakuje jej choćby w koncepcie wspomnianym najwięcej razy (*benzyna*). Ponadto trzy najczęściej wymieniane słowa odnoszą się do artefaktów, które zostały stworzone przez ludzi do różnych celów. Tak więc w przypadku połowy wyrazów, które użytkownicy języka często wymieniali w eksperymencie i które według nich odnoszą się do obiektów posiadających zapach, percepcyjna cecha zapachu nie jest obecna w strukturze definicji w słownikach.

Uważam, że wprowadzenie percepcyjnego znaku zapachu pomoże lepiej zidentyfikować przedmiot i przekazać świadomość użytkowników, a dane z badań psycholingwistycznych mogą stanowić podstawę rozwiązania wielu problemów związanych z definicją leksykograficzną. Słownik tworzony przy wykorzystaniu danych z badań psycholingwistycznych byłby więc ważnym dokumentem kultury określonego czasu i miejsca.

Z uwagi na antropocentryczny kierunek współczesnego językoznawstwa należy kontynuować badanie werbalizacji trybów percepcyjnych w strukturze definicji słownikowych i w świadomości mówiących.

Literatura

- BADYDA E., 2013, „Upadły anioł zmysłów”? *Metaforyka zapachu i percepcji węchowej we współczesnej polszczyźnie*, Gdańsk.
- BUGAJSKI M., 2004, *Jak pachnie rezeda? Lingwistyczne studium zapachów*, Wrocław.

- CZERNIAWSKA J.M., CZERNIAWSKA E., 2005, *Pamięć węchowa: fascynująca nieznaną*, [w:] E. Czerniawska (red.), *Pamięć. Zjawiska zwykłe i niezwykłe*, Warszawa, s. 90–109.
- DESOR J.A., BEAUCHAMP G.K., 1974, *The Human Capacity to Transmit Olfactory Information*, „Perception & Psychophysics” 16, nr 3, s. 551–556, <https://doi.org/10.3758/BF03198586>.
- GILBERT A., 2010, *Co wnosi nos? Nauka o tym, co nam pachnie*, tłum. J. Konieczny, Warszawa.
- GOLDSTEIN E.B., 2009, *Sensation and Perception*, wyd. VIII, Boston.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2012, *Określenia percepcji węchowej w języku polskim*, [w:] eadem, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 160–168.
- KURYŁOWICZ B., 2011, *Jak purpurowy zapach róży... Metafory synestezyjne w młodopolskich tekstach poetyckich*, „Białostockie Archiwum Językowe” 11, s. 99–114, <https://doi.org/10.15290/baj.2011.11.07>.
- PISARKOWA K., 1972, *Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie*, „Język Polski” LII, z. 5, s. 330–339.
- ROSIŃSKA A., 2005, *Rola synestezji w obrazowaniu zapachu*, „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej” 18, s. 65–77.
- SACKS O., 2008, *Mężczyzna, który pomylił swoją żonę z kapeluszem*, tłum. B. Lindenberg, Poznań.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SJP PWN: *Słownik języka polskiego PWN*, [on-line:] <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 1 IX 2023).
- VAJNSTEJN O.B., 2010, *Aromaty i zapachi v kul'ture*, Moskwa.
- WITKOWSKA I., 2020, „Zapach, który rozpieszcza zmysły...” – o konieczności współuczestnictwa odbiorcy w tworzeniu komunikatu, [w:] A. Kalisz, E. Tyc (red.), *Partnerstwo w komunikacji*, Katowice, s. 67–82.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] <https://www.wsjp.pl> (dostęp: 1 IX 2023).
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- ZAWISŁAWSKA M., 2012, *Sposoby opisu zapachu perfum (na przykładzie wybranych tekstów z blogów)*, [w:] K. Waszakowa, A. Mikołajczuk (red.), *Odkrywanie znaczeń w języku*, Warszawa, s. 215–227.
- ŽUJKOVA M.V., 2016, *Slovníkoví definícií ta princip antropocentrizmu*, „Aktual'ní pitanná inozemnoí filologii” 4, s. 61–68.

Explication of the Perceptual Sign “Smell” in the Minds of Polish Language Users and in Dictionary Definitions (Based on the Material of a Psycholinguistic Experiment)

Abstract

The problem of explicating perceptual features in vocabulary definitions is still underdeveloped in linguistics. Each interpretation of a meaning in a dictionary is one of the possible variants of its description.

The aim of my research is to identify and characterise the correlation between the content of the definitions of words with the perceptual feature “smell” and the content of the corresponding concepts in the minds of Polish language users. The following methods were used in the study: analysis of dictionary definitions, conceptual analysis, psycholinguistic experiment.

Using the questions from the experiment, I was able to identify 12 terms that respondents mention most often (over 100 times) and associate with smell, and also to refer to dictionary definitions to see if there is a perceptual sign in the structure of the definitions.

A *perceptual sign* (*perceptual feature*) in linguistics refers to a meaningful unit whose meaning is derived from perception, i.e. perception by the senses. It is a sign that can be perceived through the senses, such as sight, hearing or touch, and which has a certain meaning for the perceiver.

The perceptual sign of smell in Polish dictionaries is represented by the lexemes such as aromatic, fragrant, pleasant, pungent, unpleasant smell.

Vocabulary definitions mostly fail to capture the perception of smell: the realities that respondents most often mentioned do not include the perception of smell, but are presented descriptively.